

«Я В ДОРОЗІ... ЗАВЖДИ В ДОРОЗІ»: ІВАН ЧЕНДЕЙ...
 (Іван Чендей. Щоденники. Книга I (1953-1973 рр.) / упор. Марія
 Чендей-Трещак. Ужгород. РІК-У. 2021. 640 с.)

*«День, коли я нічого не зробив,
 був для мене загубленим днем.
 Дні, коли я нічого не робив,
 були для мене лихом, яке давило вантажем.
 оточуючі мене могли й не помічати,
 але внутрішній пекучий біль спокою не давав мені.
 Дні, коли я працював багато, були завжди найщасливішими»*
Іван Чендей. Щоденник. 1963. 8/II

Щоденники міцно увійшли в літературний обіг. Сьогодні лише лінивий їх не пише. Не з кожного щоденника можна мати хосен, не кажучи вже про естетичну складову, авторську відвертість, фактографічну точність, інтерпретаційну легкість і сюжетну інтригу.

Окрім того, маємо пам'ятати, щоденники, як правило, видаються після смерті письменника, а це значить, що вибір матеріялу, упорядкування і компонування залежить від людини, яка за цю роботу береться. Як правило це дружина (як у випадку зі щоденниками Олесья Гончара), або упорядник під контролем родини (як у випадку зі щоденниками Степана Пушика), або ж діти (як маємо у випадку зі щоденниками Івана Чендея). Тобто, щоденники класиків української літератури другої половини ХХ століття хибують на родинне цензурування. І нема на то ради.

Задля справедливості, треба сказати і те, що авторський варіант щоденників, особливо, коли він внутрішньо зорієнтований на прочитання іншими (як, наприклад, щоденники Романа Іваничука), теж має свої недоліки, основний з яких – приховане чи неприховане самолюбівання і пропускання усіх подій крізь призму власного «я».

Словом, щоденник як літературний жанр, попри всю претензійність документально-мемуарну, залишається, здебільшого, таки творінням літературним зі всіма позитивами і недоліками останнього.

Щоденники Івана Чендея, – із запланованих Трьох книг, нині маємо Дві (обидві датовані 2021 роком), – є майже класичним жанровим взірцем. У передмові до Першої книги Марія Чендей-Трещак відзначає, що «у нашому родинному архіві збереглося 48 нотатників різного формату блокнотів (під заголовком «Щоденник», на сторінках яких (всього приблизно 10 тисяч) І. Чендей нотував свої записи (переважно синім чорнилом та кульковою ручкою). Хронологічно межі записів датовані 31 жовт.1953 р.(субота) та 3 черв.1996 р. (понеділок), отож фактично охоп-

люють 43 роки із прожитих письменником 83-ох, тобто період активного творчого життя (першодрук перших творів припадає на 1941 р., а першої збірки «Чайки летять на Схід» – 1955 р.)). Також упорядник відзначає, що Іван Чендей вів щоденник із 7 класу гімназії та вояком угорської армії, але ті записи знищив. Усі Щоденникові записи упорядник розділив на Три книги: «кн. 1 – 1953-1973 рр.; кн.2 – 1974-1981 рр.; кн. 3 – 1982-1996 рр.».

Найкоротшими записами у Першій книзі є записи за 1956 рік. Їх усього два: 7 серпня і 29 грудня. Обидва пов'язані із фольклористом і письменником Лукою Дем'яном (1894-1968). Чому такий вибір? – я навіть не запитуватиму. Але причина, гадаю, не тільки в тому, що записів за цей рік залишилося найменше. Так упорядник це побачив.

Записи в цій Першій книзі найрізноманітнішого характеру: від родинних подій («І ось народився другий син!»), запис від 29 листопада 1953 року) до проблем літературно-мистецьких («Українська література нині не має письменника, мислителя, аналітика, який міг би написати подібне до написаного Парандовським. Тут полякам можемо лишень подоброму позаздрити, а книгу їх творця взяти, як беруть хліб з чужих рук. Той самий хліб, яким господар може тільки гордитися, а при роздачі його не бідніє, а багатіє... Великим досягненням для нашого народу було б мати цю книгу бодай в перекладі на українську мову») (запис від 26 грудня 1973 року). Тут іде мова про книжку польського автора Яна Парандовського «Алхімія слова», написану 1951 року, російською мовою перекладену 1972 року, українською ж перекладену Юрієм Попсуєнком і вперше видану 1991 року.

Треба сказати, що для Чендея характерне афористичне мислення, тому багато його записів мають характер афоризмів. Окремі з них зацитую: «Будучи великою в суті, правда повинна бути непримиренною, злою» (14 червня 1963); «Завжди меншими нам здаються ті пороги, що їх ми переступили, за ті, які нам ще тільки належить переступити» (19 вересня 1963); «Яким свідомим не було б виконання обов'язку, завжди нам буде здаватися, що в час виконання над нами панує насилля» (19 вересня 1963); «І курка має крила, та не літає» (13 грудня 1963); «Сила правди в тому, що перед нею безсила дріб'язковість, дешевий розрахунок, що перед нею розлітається пухом «дружба» на алкоголі й вині» (27 січня 1964); «Від прекрасного і повинно походити прекрасне! З орлиного гнізда вилітають орли!» (10 серпня 1964); «Яка різниця між політичними діячами і митцями? Політичні діячі часто помирають живими ще, письменники, митці часто починають тільки тоді жити, коли помирають...» (17 жовтня 1964); «Золото правди, чесності, прямої і відвертості завжди коштує дорого» (24 березня 1965); «У літературі можна тільки на повну ставку... На півставки можна в клубі!...» (31 грудня 1965)...

Цікавий запис, датований 20-21 грудня 1957 року, який тичеться мови, якою писали закарпатські письменники до 1944 року, в часи угорської окупації, і в перші роки совіцького визволення: «Часто мова (рос., укр.) були предметом гризні, чвар. Часто ми, літератори, ділилися на тих, що пишуть російською і українською, і саме мова була першою характерною ознакою літератора, а не вартість і художня цінність, чи безцінок його літературних творів. Радянський час вирішив багато спірних питань, в тому числі таке питання: хто живе на Закарпатті – росіяни, русини, угророси чи українці? Стало ясно, як білий день для всіх і для всього світу, що на Закарпатті живуть українці, сини України-матері, од якої вони були відірвані тисячу років. Стало ясно, що мовою літературною, мовою в установах у нас, на Закарпатті (як і мовою навчання) є українська мова. Питання мови стало розв'язаним і для нас, літераторів». І ще в продовження цього ж запису, який стосується вже самого Чендея: «Якою мовою нам саме слід писати – це питання ясне і для мене, а до визволення я теж писав російською мовою. До речі, тут треба сказати й таке: в час угорської окупації українською мовою писати коли й можна було, то про друкування творів українською – й мови не могло бути. Російська мова тут узаконювалася традицією «будителів», котрі коли не її посіяли у вузькому розумінні слова, то до неї були близькими». У цьому записі – ключ до розуміння мовних і світоглядних проблем на Закарпатті, які особливо проявилися у час українсько-московської війни.

Ще один важливий аспект. Чендей сформований як радянська людина, радянський письменник. Тому він часто підкреслює ті суспільно-політичні й культурно-мистецькі переваги, які сталися в Закарпатті після 1944 року, і постійно підкреслює свою вірність і відданість комуністичним ідеалам: «Виступ на пленумі [пленум письменників в Москві, де вперше виступив Іван Чендей восени 1958 року] – це виступ політичний, великої ваги. Адже Закарпаття в минулому – це Австро-Угорщина, це Угорщина, це Чехословаччина, це що тільки хочете, тільки не Батьківщина, яка гріє теплом і дає любов. Таку Батьківщину ми маємо сьогодні» (запис від 15 лютого 1958); «Іскристим, живим джерелом забило життя на Закарпатті у наш світлий радянський час...» (запис від 16 лютого 1964); «А Свято Шевченка – свято дружби народів країни рад» (запис від 16 березня 1964); «Любов до радянської дійсності понукає нас ненавидіти огидне в ній!» (запис від 10 листопада 1968); «Для мене радянська дійсність на Закарпатті – возз'єднана Україна і щира усмішка на лиці щасливої матері з Верховини при вістці, що її син, її дочка поступили до університету... Для мене радянська дійсність на Закарпатті – Томчаній і Кречко, Кашшай і Скунець, Вілмош Ковач і Олександр Маркуш... А з ними всіма – поступ до верховин великої дійсності, яка піднімає людину високо!...» (запис від серпня 1969); «[...] партбілет – форма. Комуністом

я залишився, і без нього не чую себе якісно не тою людиною, якою був при білеті. Бо партійність, як і цнота, порядність, або є, або її нема» (запис від 30 жовтня 1969) – ці записи робилися в тяжкий для Івана Чендея 1969 рік, коли його цькували за повість «Іван», виключили з партії, перестали друкувати («1969 для мене особисто проминає під хмарою чорної журби і болю по синові, що був втрачений з 9 на 10 січня 1968 р. Нема краю мукам!... Все роз'ятрене, все болить!...») (запис від 31 грудня 1969). І ще декілька записів: «Чуєте! Ви, що хотіли б мене обернути не-другом чи бодай неприхильником радянських порядків державних, засад нашого суспільства! Кажу вам: не вийде! Ніколи цього не буде!» (запис від 9 жовтня 1970); «Ніколи опозиціонером ані по відношенню до рідного народу, його культури і літератури, по відношенню до комуністичної партії, радянського ладу і радянської дійсності я не був, не є і таким не стану!...» (запис від 23 листопада 1973).

Усі ці записи я наводжу не для того, аби підкреслити дволикість Чендея чи звинувачувати у ще якихось гріхах переродження. Тут я віддаю належне упорядникові, яка все-таки залишила ці записи. Бо вони свідчать про ту нелегку дорогу суспільно-політичного виростання і переосмислення, яку пройшов письменник такого високого рівня, яким був і залишається Чендей. І це шлях не тільки його, але й цілого покоління, серед яких Чендей вирізнявся органічністю вrostання в нові суспільно-політичні реалії, пов'язані із здобуттям української незалежності.

Так само глухо у Щоденникових записах цієї пори відбиті сталінські чи брежнєвські репресії, яких зазнавали непокірні: «Рік 1953 почався звичайно. Трудовим піднесенням, політичною активністю. Перші місяці ознаменувалися запеклою боротьбою проти сіонізму, який таки мав місце в нашій країні, приніс нам чималу шкоду. Не приховую того великого задоволення, яким боротьба проти сіонізму – знаряддя американської реакції, була зустрінена кращими колами нашого радянського суспільства» (запис від 1 січня 1954); «Підтягнуто на стовп загального осуду академіка Сахарова. День в день газети друкують виступи і листи з колективними підписами...» (запис від 19 листопада 1973). У цьому контексті цікавими є його міркування про практику так званих «колективних листів» (запис від 24 січня 1973). Але водночас зустрічаємо на сторінках щоденника політичні коментарі іронічного характеру: «О, відстала, примітивна Америко! У тобі електронні машини лічать голоси, а у нас – члени лічильних комісій! У тобі стомлююча гонка за голоси кандидатів, а у нас тільки висунуть – і ми вже знаємо, що кожен кандидат отримає на виборах за себе не менше 99,96 % з усіх поданих навіть в тому разі, коли їх виборці самі у вічі ніколи не бачили» (запис від 13 листопада 1968).

Окрема сторінка записів в щоденнику присвячена родині. Тут і перманентний конфлікт з батьком, постійна любов-ненависть між ними

(273, 358, 488, 561); велика синівська любов до матері («Люблю її без меж і без краю, бо навіть не відаю, звідки береться у неї сила трудом наповнити кожен день, звідки у неї стільки краси і простоти, мудрості і благородства» (запис від 26 листопада 1969). Любов до дружини Марії, синів, Мирослава і Михайла; родинна трагедія – загибель в автомобільній пригоді сина Мирослава, – біль за втратою старшого сина відлунує майже в кожній сторінці щоденникових записів після січня 1968 року; радість від народження доньки Марії («До нашої хати прийшла мала Марічка, наша донечка. Гарне напрочуд дитятко... В радості, що її нам дарує, весь час чую гіркоту важкої втрати, що нас спіткала з 9 на 10/І 1968 р.» (запис від 3 лютого 1969).

Серед закарпатських літераторів, яких згадує Чендей, позитивні оцінки й портрети маємо Анатолія Слесаренка, Федора Потушняка, Петра Лінчура; контрасні оцінки Михайла Томчанія, Юрія Гойди, Андрія Патруса-Карпатського, Петра Скунця; негативні – Юрія Балеги, Василя Вовчка, Петра Угляренка. Закарпатським спілчанам письменник закидає провінціалізм, заздрість, світоглядну і творчу обмеженість. Так само у Чендея поєднуються любов до Закарпаття і нелюбов до Ужгорода. Багато пише Чендей про закарпатських художників – Адальберта Ерделі, Антона Кашшая та ін. Строката оцінка партійних керівників Закарпаття, включно з одіозним Валерієм Маланчуком, з яким його пов'язують, як не дивно, приязні стосунки.

З українських письменників Чендея відзначала дружба з Юрієм Мельничуком (публіцистом і головним редактором «Жовтня»), Дмитром Павличком (куми), з повагою пише про Павла Тичину, Миколу Бажана, Олесе Гончара, Андрія Головка, Миколу Лукаша, Леоніда Первомайського. Негативна оцінка Київської кіностудії («[...]великий ринок, де знайшли, в основному, притулок торгаші од мистецтва, люди, щочи не більше лиха чинять для кіномистецтва України, аніж користі?», запис від 1 жовтня 1962). Так само критично оцінює і Сергія Параджанова: «Хата Параджанова – прохідний двір. Життя Параджанова – життя богеми щонайгіршого гатунку. Так можна жити, але так не можна творити, тим більше створювати великого, живого» (1 жовтня 1962).

Негативно оцінює Олександра Корнійчука. З російських авторів позитивно згадує Олександра Твардовського, хоча самі згадки Росії негативні.

Найбільше записів Івана Чендея присвячені питанням літератури, мистецтва загалом. Тут його оцінки фахові, точні, присутні. Діапазон розуміння – від ідеалістично-патосних до живих, реалістичних, вистражданих життєвою долею і письменницьким досвідом: «Є твори, прочитавши які, ти назавжди запам'ятовуєш письменника, він став немовби ще одним твоїм другом, братом; є картини, скульптури, які навечно закарбовуються в твою пам'ять і вже живуть у твоїй свідомості. Такі картини

– зразки справжнього мистецтва, голос таланту. Такі картини є і у Отто Нагеля» (10 жовтня 1960); «У літературі немає легкого шляху, як немає таких ляхів у мистецтві в цілому. Є легка хода, легке ставлення до мистецтва. Отоді все легко, дуже легко й закінчується, відбувається легкий розрахунок – читач, народ забуває такого, скидає його й мистецтво з свого рахунку безжалісно, нещадно випльовує» (13 листопада 1960); «Тільки високе, правдиве мистецтво може піднімати людину до висот, до правди» (2 січня 1963); «Покажіть мені ту обгортку, той сервіз, той гарнір, з якими критика є смачною! Але краще правда в лахмітті, без барвистих етикеток, як брехня в позолоті й сріблі!» (12 січня 1963)...

Словом, цей Перший том Щоденників Івана Чендея насичений подіями, фактами, сюжетами, оцінками, характеристиками, настроями. І як такий дуже вдало і повно розкриває контрастність природи самого письменника. Тому беззаперечно, видання щоденників Івана Чендея доповнює соціально-настрійову і літературно-мистецьку картину життя Закарпаття у перше традиційніліття після приєднання до Великої України, розкриваючи еволюцію світоглядного і творчого виростання одного із найяскравіших і найталановитіших письменників тієї епохи, якому в кращих творчих взірцях вдалося прорвати часові рамці, займаючи повноправне місце в українському літературному каноні ХХ століття.

Мар'ян Севрасевич, м. Івано-Франківськ